

MA'MURIY JAVOBGARLIKNING ASOSLARI, MAZMUN-MOHIIYATI VA XUSUSIYATLARI

Ruslan Ataniyazov

Magistrant, O'zbekiston Respublikasi huquqni muhofaza qilish akademiyasi

Ruslan Ataniyazov

*Master's Student, Academy of Law Enforcement Agencies of the Republic of
Uzbekistan*

Annotatsiya. Ushbu maqolada ma'muriy javobgarlikning yuridik javobgarlikning mustaqil turi sifatidagi asoslari, mazmun-mohiyati va o'ziga xos xususiyatlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan. Ma'muriy javobgarlik O'zbekistonda inson huquqlari ustuvorligi, qonuniylik va adolat tamoyillariga tayangan holda, huquqbuzarliklarning oldini olish hamda davlat intizomini mustahkamlashga xizmat qiladi. Maqolada ushbu institutning boshqa yuridik javobgarlik turlaridan, xususan, jinoiy va intizomiy javobgarlikdan farqli jihatlari, jumladan, sudlanganlik holatini keltirib chiqarmasligi va keng doiradagi subyektlarga nisbatan qo'llanilishi batafsil yoritilgan.

Kalit so'zlar: Ma'muriy javobgarlik, ma'muriy huquqbuzarlik, davlat majburlovi, ma'muriy jarima, ijro hujjatlari, huquqiy kafolat, qonuniylik.

FOUNDATIONS, ESSENCE, AND CHARACTERISTICS OF ADMINISTRATIVE LIABILITY

Abstract: This article provides a scientific and theoretical analysis of the foundations, essence, and distinctive features of administrative liability as an independent type of legal liability. In Uzbekistan, administrative liability is based on the principles of the supremacy of human rights, legality, and justice, and serves to prevent offenses and strengthen state discipline. The article подробно

examines the differences between this institution and other types of legal liability, in particular criminal and disciplinary liability, including the fact that it does not result in a criminal record and is applied to a wide range of subjects.

Keywords: *administrative liability, administrative offense, state coercion, administrative fine, enforcement documents, legal guarantees, legality.*

Ilmiy adabiyotlarda ma'muriy javobgarlik yuridik javobgarlikning mustaqil shakli sifatida baholanadi hamda u ma'muriy-huquqiy majburlov tizimining tarkibiy qismi bo'lib, ushbu majburlovga xos bo'lgan belgilarga ega ekani ta'kidlanadi[1, 413].

O'zbekiston ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining hozirgi bosqichida ma'muriy javobgarlik qonuniylikni ta'minlash va huquqbuzarliklarning oldini olishda muhim institutsional mexanizm bo'lib xizmat qilmoqda. Konstitutsiyaviy tamoyillarga, ya'ni inson huquq va erkinliklarining ustuvorligiga asoslangan ushbu institut nafaqat huquqbuzarliklarga nisbatan davlatning munosabati, balki fuqarolarning huquqlarini himoya qilish va ta'minlashning muhim huquqiy kafolati hisoblanadi.

O'zbekistonda ma'muriy javobgarlik tizimi inson huquqlari va erkinliklarining konstitutsiyaviy ustuvorligiga tayanib, qonuniylik, mutanosiblik va ijtimoiy adolat tamoyillari asosida amalga oshiriladi. Ushbu institut, ayniqsa, ijro hujjatlarini bajarmagan qarzdor jismoniy shaxslarning mulkiy manfaatlarini himoya qilishda muhim huquqiy kafolat bo'lib, nafaqat huquqbuzarlikning oldini olishga, balki davlat intizomini mustahkamlash va buzilgan ijtimoiy munosabatlarni tiklashga xizmat qiladi.

Huquq nazariyasida yuridik javobgarlik shaxs erkinligini ta'minlash va qonuniylik talablariga rioya qilish mexanizmining zaruriy elementi sifatida qaraladi. Huquq va erkinliklarni amalga oshirish davlat nazorati va majburlashning samarali shakllari mavjudligini nazarda tutadi, ular suiiste'mol qilish va belgilangan qoidalarni buzishning oldini olishga qaratilgan bo'ladi. Ilmiy tadqiqotlarda yuridik javobgarlik qonunlarga rioya etilishini va huquq-tartibot barqarorligini ta'minlovchi davlat ta'sirining huquqiy shakllaridan biri ekanligi ta'kidlanadi[2].

Ma'muriy javobgarlikka nisbatan qo'llanilganda, bu shuni anglatadiki, ma'muriy majburlov choralari, shu jumladan ma'muriy jarima, erkinlikni cheklashga emas, balki xulq-atvor erkinligi va davlatning majburiy talablariga rioya etish majburiyati o'rtasidagi muvozanatni ta'minlashga qaratilgan, shu jumladan ijro hujjatlarini ijro etish sohasida.

Zamonaviy yuridik fanda ma'muriy javobgarlik murakkab va ko'p qirrali ijtimoiy-huquqiy hodisa sifatida qoraladi, bu ushbu institutning yagona qonuniy ta'rifi yo'qligi va uning mohiyatini ochib berishga ilmiy yondashuvlarning xilma-xilligi bilan bog'liq. Ilmiy adabiyotlarda ma'muriy javobgarlik yuridik javobgarlikning mustaqil turi va davlat boshqaruvi sohasida amalga oshiriladigan ma'muriy majburlov shakli belgilarini o'zida mujassamlashtirgan dinamik rivojlanuvchi institut ekanligi ta'kidlanadi [3].

Ilmiy adabiyotlarda ma'muriy javobgarlikning ommaviy-huquqiy tabiati uning jamiyat va davlat manfaatlarini himoya qilishga qaratilganligida namoyon bo'lishi ta'kidlanadi. Ma'muriy javobgarlik jinoiy ijtimoiy xavflilik darajasiga yetmagan, qonun bilan qo'riqlanadigan manfaatlarga zarar yetkazish yoki zarar yetkazish ehtimoli bilan bog'liq ma'muriy nojo'ya xatti-harakatlarga nisbatan davlat tomonidan munosabat bildirish shakli sifatida qoraladi.

Mazkur xususiyatlar ma'muriy javobgarlikni davlat boshqaruvi tizimining qonuniyligi va barqarorligini ta'minlash maqsadida [4], shu jumladan, zimmasiga yuklatilgan majburiyatlarni bajarishdan bo'yin tovlayotgan shaxslarga nisbatan qo'llaniladigan ommaviy-huquqiy majburlovning mustaqil turi sifatida ko'rib chiqish imkonini beradi. Ilmiy tadqiqotlarda ta'kidlanganidek, uning asosiy vazifasi ommaviy hokimiyatning normativ-huquqiy hujjatlarida belgilangan majburiy talablarga rioya etilishini majburiy ta'minlash, shuningdek, huquqbuzarliklarning oldini olishdan iborat. Ushbu xususiyat qarzдор jismoniy shaxslarning ma'muriy javobgarligini tahlil qilish uchun prinsipial ahamiyatga ega, chunki ijro hujjatlari talablarini bajarmaslik o'z mohiyatiga ko'ra davlatning majburiy talablarini buzish hisoblanadi.

Kompensatsion xususiyatga ega bo'lgan va asosan mulkiy zararni qoplashga qaratilgan fuqarolik-huquqiy javobgarlikdan farqli o'laroq, ma'muriy javobgarlik ommaviy manfaatlarni himoya qilish va davlat boshqaruvi mexanizmining samarali ishlashini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan. Shu munosabat bilan qarzdor jismoniy shaxslarga nisbatan ma'muriy jarimalarni qo'llash fuqarolik-huquqiy ma'noda qarzni undirish usuli sifatida emas, balki qonun bilan yuklatilgan majburiyatlarni bajarishga majburlash va buzilgan huquq-tartibotni tiklashga qaratilgan ommaviy-huquqiy ta'sir chorasi sifatida qaralishi lozim[3].

Shunday qilib, ma'muriy javobgarlik davlat majburlov mexanizmining qonuniylik va javobgarlikning muqarrarliligi prinsipini amalga oshirishni ta'minlovchi muhim elementi sifatida namoyon bo'ladi. Qarzdor jismoniy shaxslarga nisbatan uning mohiyati ijro hujjatlari talablarini bajarishning majburiyligini va ommaviy-huquqiy majburiyatlar intizomini ta'minlashga qaratilgan mulkiy cheklov shakli sifatida ma'muriy jarima orqali yaqqol namoyon bo'ladi.

Ma'muriy javobgarlik jinoiy, fuqarolik-huquqiy va intizomiy javobgarlik bilan bir qatorda yuridik javobgarlikning mustaqil turi bo'lib, davlat tomonidan ma'muriy qonunchilik normalarini qabul qilish orqali o'rnatiladi [5]. Ushbu normalar javobgarlikning kelib chiqish asoslarini, ma'muriy jazo turlarini, ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ishlarni ko'rib chiqish tartibini, shuningdek qabul qilingan qarorlarni ijro etish tartibini belgilaydi. O'zbekiston Respublikasida tegishli qoidalar O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksida mustahkamlangan.

Ilmiy adabiyotlarda ma'muriy javobgarlik yuridik javobgarlik va ma'muriy majburlov belgilarini o'zida mujassamlashtirgan murakkab ijtimoiy-huquqiy hodisa sifatida asosli ravishda ko'rib chiqiladi. Chunonchi, S.N. Chmirev va hammualliflar uning mohiyati huquqbuzarni rasman qoralash va qonunda belgilangan sanksiyalarni qo'llash orqali uning huquqiy maqomini cheklashda ifodalanishini ta'kidlaydilar, bu esa huquqiy ko'rsatmalarning majburiyligini va huquq-tartibot barqarorligini ta'minlash imkonini beradi [6]. Ushbu yondashuv

qarzdor jismoniy shaxslarga nisbatan qo'llaniladigan ma'muriy jarimani tahlil qilish uchun prinsipial ahamiyatga ega, chunki jarima qonun bilan yuklatilgan majburiyatlarni bajarishga majburlashga qaratilgan mulkiy cheklovning bir shaklidir.

O'zbekistonda ma'muriy javobgarlik shunchaki jazo vositasi emas, balki qonuniylikni ta'minlovchi, huquqbuzarliklarning oldini oluvchi va inson huquqlarini himoya qiluvchi muhim huquqiy mexanizmdir. U davlat organlari bilan munosabatlarda fuqarolarning konstitutsiyaviy manfaatlarini himoya qilish bilan birga, jamiyatda huquqiy ongni oshirish va tartibni saqlashga xizmat qiladi. Qonunda belgilangan aybli va g'ayrihuquqiy qilmish ushbu javobgarlikning asosi bo'lib, u buzilgan ijtimoiy munosabatlarni tiklash va davlat intizomini ta'minlashning muhim kafolati hisoblanadi.

Ma'muriy javobgarlik — bu davlat majburlovining o'ziga xos shakli bo'lib, u sudlanganlik holatini keltirib chiqarmasligi va keng doiradagi vakolatli organlar tomonidan qo'llanilishi bilan ajralib turadi. Uning asosi muayyan yoshga to'lgan va o'z harakatlariga javob bera oladigan shaxslar tomonidan sodir etilgan huquqbuzarlikdir. Ushbu institut, ayniqsa, ijro hujjatlari talablarini bajarmagan qarzdorlarga nisbatan jarima qo'llash orqali qonun ustuvorligini ta'minlashda muhim huquqiy vosita hisoblanadi.

Ma'muriy huquqbuzarlik salbiy ijtimoiy-huquqiy hodisa hisoblanadi, chunki u muhofaza qilinayotgan ijtimoiy munosabatlarga zarar yetkazadi, moliyaviy intizomni buzadi, boshqaruvning belgilangan tartibiga putur yetkazadi. Shu sababli davlat obyektiv ravishda huquqbuzarliklarning oldini olish va buzilgan huquq-tartibotni tiklashga qaratilgan ma'muriy majburlov choralarini qo'llashga majbur.

Ma'muriy javobgarlik — bu ma'muriy-huquqiy normalar bilan tartibga solinadigan, huquqbuzarlik sodir etgan shaxsga nisbatan vakolatli organlar tomonidan maxsus protsessual tartibda qo'llaniladigan davlat majburlovining mustaqil turidir. U jamiyatda qonuniylik va huquq-tartibotni saqlash, davlat intizomini mustahkamlash hamda ma'muriy jarima kabi choralar orqali javobgarlikning muqarrarliligi prinsipini ta'minlashda asosiy vosita bo'lib xizmat

qiladi. Mazkur institut nafaqat jazolash, balki huquqbuzarliklarning oldini olish va fuqarolarning huquqlarini himoya qilishga qaratilgan yaxlit huquqiy mexanizm hisoblanadi.

Ilmiy adabiyotlarda ma'muriy javobgarlikning o'ziga xos xususiyatlari ham alohida ta'kidlanadi [7]. Jumladan, A.P. Alyoxin ma'muriy javobgarlik yuridik javobgarlikning umumiy belgilariga ega bo'lishi bilan bir qatorda, bir qator maxsus jihatlari bilan ham ajralib turishini ko'rsatadi. Avvalo, ma'muriy javobgarlik normativ-huquqiy jihatdan nafaqat qonunlar, balki qonunosti hujjatlari bilan ham belgilanadi. Bu holat uni faqat qonunlar bilan belgilanadigan jinoiy javobgarlikdan farqlaydi.

Bundan tashqari, ma'muriy javobgarlikning asosini ma'muriy huquqbuzarlik tashkil etadi. Mazkur huquqbuzarliklar, odatda, qonun buzilishi yoki nojo'ya xatti-harakat shaklida namoyon bo'ladi. Taqqoslash uchun aytganda, jinoiy javobgarlik jinoyat sodir etilishi bilan, intizomiy javobgarlik intizomiy nojo'ya xatti-harakat bilan, moddiy javobgarlik esa moddiy zarar yetkazish bilan bog'liq holda vujudga keladi.

Ma'muriy javobgarlik subyektlari doirasi ham nisbatan keng bo'lib, unga fuqarolar, mansabdor shaxslar kiradi. Bu esa ma'muriy javobgarlikning ijtimoiy munosabatlarning turli sohalarini qamrab olish imkoniyatini kengaytiradi. Shuningdek, ma'muriy huquqbuzarliklar uchun ma'muriy jazo choralari qo'llaniladi, bu jazolar jinoiy, intizomiy yoki moddiy jazolardan o'zining huquqiy mazmuni va oqibatlari bilan farq qiladi.

Ma'muriy javobgarlikning muhim xususiyatlaridan yana biri shundaki, u qonun hujjatlariga muvofiq keng doiradagi vakolatli davlat organlari va mansabdor shaxslar tomonidan qo'llaniladi. Bunda ma'muriy javobgarlik sudlanganlik holatini keltirib chiqarmaydi hamda, qoida tariqasida, shaxsning mehnat munosabatlariga bevosita salbiy oqibatlar tug'dirmaydi. Shuningdek, ma'muriy javobgarlikni qo'llash uchun bo'ysunuv munosabatlarining mavjud bo'lishi shart emasligi uni intizomiy javobgarlikdan ajratib turadi.

Shu bilan birga, Yu.M. Kozlovning ta'kidlashicha, ma'muriy javobgarlik jazolash funksiyasiga ega bo'lib, u nafaqat individual, balki umumiy ogohlantirish ahamiyatini ham kasb etadi [8]. Bu jihat ma'muriy javobgarlikning profilaktik vazifasini kuchaytiradi va uni huquqbuzarliklarning oldini olishga qaratilgan samarali huquqiy vosita sifatida namoyon etadi.

Ma'muriy javobgarlik barcha fuqarolar uchun majburiy bo'lgan umummajburiy qoidalarni buzganlik yoki ularga rioya etmaganlik holatlarida qo'llaniladi. Mazkur qoidalar ijtimoiy munosabatlarning turli sohalarini qamrab oladi va o'zining xilma-xil ko'rinishlari bilan tavsiflanadi. Xususan, davlat va jamoat tartibi hamda jamoat xavfsizligini ta'minlash, atrof-muhitni muhofaza qilish, mulkchilik munosabatlari, standartlashtirish, statistika va hisob-kitob yuritish, yo'l harakati xavfsizligi va transport vositalaridan foydalanish, harbiy hisob, chegara rejimi, kontrabandaga qarshi kurash, valyuta muomalasi kabi sohalarda belgilangan talablar umummajburiy qoidalar sirasiga kiradi. Ushbu qoidalar, qoida tariqasida, vakolatli ijro hokimiyati organlari tomonidan belgilanadi va ularning buzilishi ma'muriy javobgarlikni keltirib chiqaradi.

Ma'muriy javobgarlik, asosan, ma'muriy-huquqiy normalar talablarining buzilishi natijasida vujudga keladi. Shu bilan birga, amaldagi qonunchilik tahlili shuni ko'rsatadiki, ma'muriy javobgarlik ayrim hollarda mehnat, moliya, yer, hatto konstitutsiyaviy huquq normalarining buzilishi uchun ham qo'llanilishi mumkin. Bu holat ma'muriy javobgarlikning sohalararo xususiyatga ega ekanligini hamda uning huquqiy tartibga solish tizimidagi universalligini namoyon etadi.

O'zbekiston Respublikasida ma'muriy javobgarlik instituti bir qator huquqshunos olimlar tomonidan ilmiy jihatdan tadqiq qilingan. Xususan, X.R. Alimov, V.N. Stasko, A.A. Li, L.B. Xvan va boshqa olimlarning ilmiy ishlari mazkur masalaning nazariy va amaliy jihatlarini yoritishga bag'ishlangan. Jumladan, X.R. Alimov ma'muriy javobgarlikni ommaviy-huquqiy tabiatga ega bo'lgan, davlat oldidagi javobgarlik shakli sifatida talqin qiladi. Uning ta'kidlashicha, ma'muriy javobgarlik xizmat bo'yicha bo'ysunuv munosabatlarida

bo'lmagan aybdor shaxslarga nisbatan vakolatli davlat organlari tomonidan qo'llaniladigan davlat majburlov chorasi hisoblanadi [9].

Shuningdek, ilmiy adabiyotlarda “javobgarlik” va “jazo” tushunchalarining o'zaro nisbatiga ham alohida e'tibor qaratiladi. Odatda, javobgarlik turlari deganda, uning tarkibiy elementlari bo'lgan jazo choralari tushuniladi. Biroq mazkur tushunchalarning mazmun-mohiyatini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, “javobgarlik” tushunchasi “jazo”ga nisbatan kengroq mazmunni qamrab oladi. Chunki javobgarlik nafaqat jazo choralari, balki boshqa huquqiy ta'sir etish vositalarini ham o'z ichiga oladi. Bu holat ma'muriy javobgarlikning faqat jazolash bilan cheklanmasdan, huquqbuzarliklarning oldini olish va huquqiy tartibotni mustahkamlashga qaratilgan kompleks huquqiy institut ekanligini ko'rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, ma'muriy javobgarlik davlat majburlov mexanizmining qonuniylik va javobgarlikning muqarrarlighi prinsiplarini amalga oshirishni ta'minlovchi muhim elementi sifatida namoyon bo'ladi. U qonuniylik va javobgarlikning muqarrarlighi tamoyillarini ta'minlashga xizmat qiladi. Qarzdor jismoniy shaxslarga nisbatan uning mohiyati, ayniqsa, ma'muriy jarima orqali yaqqol namoyon bo'ladi. Bu mulkiy cheklov shakli ijro hujjatlari talablarining bajarilishini va ommaviy-huquqiy majburiyatlar intizomini ta'minlashga qaratilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Xojiyev E., Xojiyev T. Ma'muriy huquq. Darslik. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2008. — 608 b.

2. Витрук, Н. В. Общая теория юридической ответственности: [монография] / Н. В. Витрук; Российская акад. правосудия. — 2-е изд., испр. и доп. — Москва: Норма, 2009. — 431 с. — Текст: непосредственный.

3. Толчеева, А. В. Сущность административной ответственности, понятие и отличие от иных видов юридической ответственности / А. В. Толчеева, О. С. Дудченко. — Текст : непосредственный // Молодой ученый.

— 2023. — № 49 (496). — С. 434-438. — URL: <https://moluch.ru/archive/496/108640>.

4. Агапов, А. Б. Административная ответственность: учебник для вузов / А. Б. Агапов. — 10-е изд., перераб. и доп.. — Москва: Издательство Юрайт, 2023. — 495 с. — Текст: непосредственный.

5. Понятие административной ответственности [Электронный ресурс] // Официальный сайт администрации Октябрьского района г. Минска. – Режим доступа: <https://www.okt.minsk.gov.by/zakon-i-poryadok/prokuratura/aktual-prokuratura/1379-ponyatie-administrativnoj-otvetstvennosti> (дата обращения: 14.12.2025).

6. Чмырёв С. Н., Бохан А. П., Губарева Т. И., Чмырёв М. С. СУЩНОСТЬ, ПРИЗНАКИ И ОСНОВАНИЯ АДМИНИСТРАТИВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ // Юридический вестник Дагестанского государственного университета. 2017. №3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/suschnost-priznaki-i-osnovaniya-administrativnoy-otvetstvennosti> (дата обращения: 14.12.2025).

7. Бахрах Д.Н., Россинский Б.В., Старилов Ю.Н. Административное право: Учебник для вузов. — М.; «Норма», 2004. С. 484—485.; Габричвдзе Б.Н., Чернявский А.Г., Ким-Кимен Д.Н. Административное право: Учебник. — М.: ТК Велби, Изд-во «Проспект», 2004. С. 225—228.

8. Козлов Ю.М. Административное право: Учебник. — 2-е изд. — М.: «Юрист», 2003. С. 165—167.

9. Административное право Республики Узбекистан: Учебник для юридических вузов // Авт. коллектив: Х.РАлимов, Л.И.Соловьева и др. / — Т.: «Адолат», 1999. С. 227-228.

10. Омирзаков Р. Rule of law in Uzbekistan: improvement of national legislation //Узбекистан–стратегия 2030 с точки зрения молодых ученых: экономика, политика и право. – 2023. – Т. 1. – №. 1. – С. 321-326.